

Krachtstoffen

door Marchinus Hofkamp

Voor velen van ons vormen de beelden en maskers, waarvan we geloven dat ze ‘authentiek’ zijn, de hoogtepunten uit hun verzameling. ‘Authentiek’ betekent dan meestal, dat het om objecten gaat die ritueel zijn gebruikt en daardoor ‘geladen’ zijn met ‘magische kracht’ – althans in de beleving van hun voormalige gebruikers.

De exacte betekenis hiervan zal voor elke plek op aarde, voor elk volk, zelfs voor elk dorp verschillen. Betekent dat dan, dat je óf per dorp óf slechts in algemene zin iets zou kunnen zeggen over de betekenis van krachtstoffen? Nee, want daarmee zou je de uniciteit van gebruiken bij de verschillende volkeren tekort doen. Maar het is wel degelijk zo, dat allerlei rituele gebruiken bij totaal verschillende volkeren, zelfs volken die nooit contact met elkaar hadden, elkaar in vorm en inhoud toch blijken te benaderen. Dit is een wonderlijke bevinding, die eigenlijk alleen verklaard kan worden uit een ‘**archetypische**’ **ondergrond** in de menselijke geest, wat de Zwitserse psychiater Gustav Jung (1875 – 1961) ‘droomsymbolen’ noemde. Daar bedoelde hij voorstellingen mee, die in de héle geschiedenis van de mensheid voorkomen. In ons vorige nummer kun je over deze mystieke kant van etnografica een inleiding lezen door Nienke Essed [1].

Zelf wil ik me in dít artikel richten op **de verschillende materialen**, die een belangrijke rol spelen in die rituele functie en dus in de mystiek die daarin verborgen ligt. Naast ‘boekewijsheid’ zal mijn eigen ervaring in Congo, Mali en Burkina hierin een duidelijk woordje meespreken, maar ook zul je merken, dat juist die archetypische ondergrond zorgt voor veel meer herkenning dan wellicht verwacht.

Rituele beelden en maskers worden veelal gehakt uit speciale **houtsoorten**, die vanouds door een volk voor dit doel gebruikt worden. Maskerhout is meestal veel lichter dan beeldhout. De Dogon bijvoorbeeld hebben hiertoe een sterke voorkeur voor het hout van de spaarzaam in het wild groeiende ‘Todjugu-boom’. Is deze niet beschikbaar, dan is een goede tweede keus de Kapok-boom, die veelal wél in of in de buurt van een dorp groeit. De boom wordt door een gewijde persoon, een priester, medicijnman of sjamaan (verder ‘-medicijnman’ genoemd) uitgezocht. Vaak wordt de uitgekozen boom ritueel benaderd door de medicijnman om uit te maken óf hier nog een geest in huist. Huist er een geest in de boom, dan mag deze niet gekapt worden [2], of moet de geest overgehaald worden te ‘verhuizen’. Belangrijk is natuurlijk, dat deze verhuizing ‘goedschiks’ plaatsvindt. Hiertoe dient de geest gunstig gestemd te worden, want je wilt uiteindelijk geen boze geest in je beeld hebben. Dit ‘overhalen’ gebeurt door middel van door de medicijnman uitgesproken bezweringen - in Afrika wordt het uitgesproken woord zélf al gezien als een belangrijke magische kracht. Na de kap is het de beurt aan de beeldhouwer. Hij is veelal de smid van het dorp. Smeden nemen een bijzondere plaats in door hun directe contact met het van oudsher magische vuur en ijzer. Daardoor verkeren zij in de positie om ‘krachtvoorwerpen’ te smeden of te hakken in hout. Zij worden daarin geacht, maar ook wel wat gevreesd, en vormen daardoor vaak een aparte ‘kaste’ met eigen strikte leefregels, waaronder bijvoorbeeld een bruidskeuze b́innen de eigen kaste.

Na het beeldhouwen dient het object ‘geladen’ of ‘gewekt’ te wor-

den, waardoor het ‘eigen kracht’ krijgt. Dit ‘opladen’ gebeurt weer door de medicijnman, die het object inwijdt met magische rituelen en door het offeren van krachtstoffen, veelal óp het object. En daarmee komen we bij enkele van de beelden uit onze eigen collectie terecht.

Wat zijn nu die ‘magische krachtstoffen’? Eigenlijk kun je een aantal groepen stoffen onderscheiden, die bijna overal ter wereld een rol als offer spelen, zij het dat de uitvoering ervan flink kan verschillen. Opmerkelijk genoeg zijn het veelal juist gewone alledaagse materialen, die pas na wijding ‘krachtstof’ worden. Juist ook hierin is die archetypische onderbouw zo kenmerkend, dat ik er niet steeds aan ontkom om af en toe ook enkele ons bekende westerse rituelen ten tonele te voeren.

De eerste groep offers omvat onze eerste **voedingsbehoeften**, waarin ‘water en brood’ de hoofdrol spelen, de zogenaamde ‘spijsoffers’ en ‘-plengoffers’. En om met dit laatste te beginnen: het meest bekend is natuurlijk **water**. Maar hoe zou je dan mystiek kunnen aantreffen in water, want wat is er ‘gewoner’ dan water? Niets toch? Nee, behalve als water echt schaars is, zoals op zoveel plaatsen op aarde. Dan speelt de magie van water in allerlei kleinigheden een alledaagse rol.

In het Sahel-gehucht Koundou Goumo stond ik bij het enige ‘openlijke’ Dogonaltaar, dat ik ken. Voor toeristen interessant en frequent ook in boeken afgebeeld heeft het zijn authenticiteit goeddeels verloren. In opvolging van hun voorouders wordt dit altaar nu door 3 broers beheerd, die met hun familie in een ruime spelonk onder dat altaar wonen en daar zelfs een eigen waterbron hebben. “Maar je wilt toch wel een van die beelden op het altaar kopen?”

afb 1 - Gwandusu - h 57

afb 2 - Jajimou - h 71

smoezelde een van de broers op de geheimzinnige toon, die veel toeristen er toe doet besluiten om een 'echt Dogonbeeld, zó van het altaar' te kopen. Dat ik dat echt niet wilde was teleurstellend, maar uiteindelijk nam hij toch maar genoegen met een aangeboden biertje in de buvette van het dorp. In ganzenpas liepen we terug, maar opeens was hij weg. Is hij teruggelopen? "Nee, natuurlijk niet, als er een biertje te scoren is, laat hij dat heus niet zijn neus voorbij gaan. Nee, hij neemt even een andere route om niet langs deze vijver te hoeven lopen " noemde gids Ana. Die open vijver langs het pad bleek een euvel. Als bewoner van Koundou

Goumo moest de man trouw blijven aan de watergeest van zijn eigen grot en mocht hij zich niet inlaten met naburige watergeesten, mocht hij daar zelfs niet langslopen! Niet omdat dit niet aardig zou zijn, maar omdat het levensgevaarlijk is voor hem en zijn familie.

Zulke heel lokale gebruiken ben ik op veel van de hoger gelegen plekken in het droge Dogongebied tegengekomen. Bij veel spelonk-bronnen mag je met schoenen zelfs niet in de búúrt van het water komen, een verbod waar nog ratio bij te bedenken is. Bij enkele van deze bronnen dienden we al buiten de spelonk onze gordel met veldflessen af te leggen,

want van elders meegebracht water was taboe voor de geest van deze bron. En zo zijn er allerlei watergeesten, waarvan - bij de Dogon - de oudste en belangrijkste Nommo heet.

Water wordt in het schriftloze Afrika wel op 1 lijn gesteld met het uitgesproken woord, waaraan een enorme mystieke macht wordt toegeschreven. Waar Indianenvolkeren de relatie met 'het hogere' vooral proberen te bereiken d.m.v. hallucinerende stoffen, bereikt men dit in Afrika met uitgesproken bezweringen en het aanroepen van goden en geesten. Water wordt dan ook wel als het 'vloeibaar geworden woord' be-

schouwd [3]. Dat water een belangrijke offerande is, hoeft dus niet te verbazen.

Dat ook in onze westerse cultuur, waar waterleiding pas sinds zo'n 100 jaar een ruime verbreiding kent, water samen met Het Woord een machtig medium vormt (vormde), hoeft evenmin te verbazen. In het westen komen we het meest duidelijk ónze mystiek van water tegen in de RK kerk, o.a. als wijwater en in het doopvont. En helend water uit geneeskrachtige bronnen was op talloze plekken voorhanden in 'heidens' en in Christelijk Europa [4]. En nog steeds is water uit Lourdes en uit andere heilige bronnen, net als het 'ingestraalde' water van Yomanda, voor velen heel belangrijk.

Over het andere imago van water, als mogelijkheid om op te varen, in te vissen of in te verdrinken, waarbij ook geesten een belangrijke rol spelen, zal ik het nu niet hebben, omdat ik me hier wil beperken tot water als offermateriaal en levensbron.

Net als water vormt ons **dagelijks hoofdvoedsel** de primaire levensbron die er in de verschillende samenlevingen wat verschillend uit mag zien door aanpassing aan de lokale agrarische producten. 'Ons dagelijks brood' is er dan vooral in de vorm van pap of koeken gemaakt van gierst, sorghum, rijst, maïs, sago, maniok, zoete aardappelen, yam en dergelijke – zonder dit basisvoedsel is er gewoon geen leven. En met name die pap leent zich er bij uitstek toe te dienen als spijsofferande op een beeld of masker: Uit dankbaarheid voor het voedsel, voor het leven, voel je je verplicht om deze akkerbouw zo goed mogelijk uit te oefenen (oogstfeest), en deel je wat van de resultaten ervan met de godheid of de fetisj (dankoffer). In het westen hebben wij dan geen fetisj om het dagelijks voedsel mee te delen, maar de symboliek van "het delen van ons dagelijks brood" komt in veel religies

voor – met of zonder 'gouden kalf'. Een gegiste afgeleide hiervan is bier of wijn (plengoffer). Offeren doe je dus niet alleen aan het (in een monotheïstische religie) allerhoogste, maar ook aan andere goden en geesten, die je nodig denkt te hebben voor je dagelijkse besognes (smeekoffer). Dat kunnen ook voorouders en andere geesten zijn, die in altaren of beelden 'wonen'. Ook zij moeten 'gevoed' worden en deze producten dienen dus ook daartoe. Dat vormt dan ook een wezenlijk bestanddeel van de 'offerkorst', die wij op onze beelden kunnen tegenkomen.

Kostbaarder producten zijn **oliën en zalf**. Ook deze kunnen dus geofferd worden. Maar sommige beelden worden hier zelfs ook speciaal mee verzorgd. Bekend in Afrika zijn de Gwandusu beelden bij de Bamanan (afb 1), die jaarlijks worden gewassen, geolied en mooi aangekleed, net als de Jajimou beelden bij de Dogon (afb 2). Een speciale verzorgende olie bij de Dogon is die van de 'wilde druif'. Deze wordt in het bijzonder gebruikt voor beelden, die gerelateerd zijn aan de watergeest Nommo. En met deze druivenolie wrijven de vrouwen zich dan ook helemaal in, nadat ze zich na de laatste menstruatiedag rijkelijk met water hebben gewassen en daarmee weer 'rein' zijn.

Het ultieme offer is het 'leven' zelf. Legio en mysterieus zijn de verhalen in allerlei culturen, en zeker ook in Afrika, over mensenoffers. Dat is het ultieme offer aan de hoogste mystieke macht, om groot onheil af te wenden. Of om bovenmenselijke kracht te geven aan een fetisj of masker.

Dit lijkt vooral verleden tijd. Een directe afgeleide hiervan is het offeren van een dier dat de mens na staat, of tenminste in de directe nabijheid van mensen leeft. Dit oeroffer kennen wij zelf natuurlijk van Abraham met Isaac, die op het laatste moment nog werd ingeruild voor een ram.

Het uitstromende **bloed** na het doorsnijden van de halsslagader staat dan voor het wegvloeiende leven. De druipende hals van het dier wordt boven de offerplaats gehouden, zodat het bloed op de juiste plekken terecht komt.

Het dier wordt dus niet geofferd, het is het 'leven' dat geofferd wordt. De rest van het dier kan zelfs nadien vaak gewoon gegeten worden. Deze slacht is nodig, bij elke existentiële dreiging, zoals honger, dorst, ziekte, dood, of persoonlijke bedreiging. Maar ook wel bij ernstige materiële bedreiging als diefstal e.d.

Van een existentiële dreiging is zeker ook sprake, als een taboe is geschonden. Het Dogongebied ligt bezaaid met heilige plekken, vooral in de dorpen, veelal aangeduid met een lemen bult (afb 3) waarin een Amma (godheid) huist. Die zijn daardoor meestal wel te herkennen, maar er zijn daarnaast nog veel heilige plekken zónder Amma. Toch mogen ze ook dan niet worden betreden. Doet iemand dat toch, dan moeten de inwoners van het dorp gauw proberen om de toorn van de godheid af te wenden met een zoenoffer – dit liefst

**afbeelding verwijderd
ivm auteursrecht**

afb 3 - lemen Amma

afb 4 - offermes Madagascar - lengte ca 35

op kosten van de overtreder natuurlijk – in de vorm van een lam of rund. Maar niemand zit te wachten op een dergelijke complicatie, en dat is dan ook de voornaamste reden, dat iemand van buiten het dorp hier altijd begeleiding krijgt [5].

De slacht van een offerdier is aan strenge rituele regels gebonden. Het offerdier is vaak mannelijk, wat naast een rituele ook een praktische keuze is, en dient soms een speciale kleur te hebben. Ook het offermes (afb 4) dient aan speciale eisen te voldoen, wat voor verzamelaars van etnografica interessant kan zijn.

Bij bloedoffer en ritueel denk ik toch onwillekeurig ook aan de heftige discussie rond het slachten in ons nogal geseclariseerde Nederland, waarin Islam en Jodendom samen broederlijk streden voor een rituele slachtmethodiek die nodig was om halal en kosjere voeding te verkrijgen. Dit botste heftig met een gevoel van 'diervriendelijkheid' bij veel 'gewone' Nederlanders. Ook gaan je gedachten uit naar al die TV beelden van uitzinnige menigten, die scanderen dat 'zij hun leven en hun bloed willen offeren voor' (vul de politiek leider maar in). Dit alles leek zo ver van ons af te staan en blijkt een heel belangrijke rol in onze eigen 'achtertuin' te spelen.

Aarde en vruchtbaarheid:

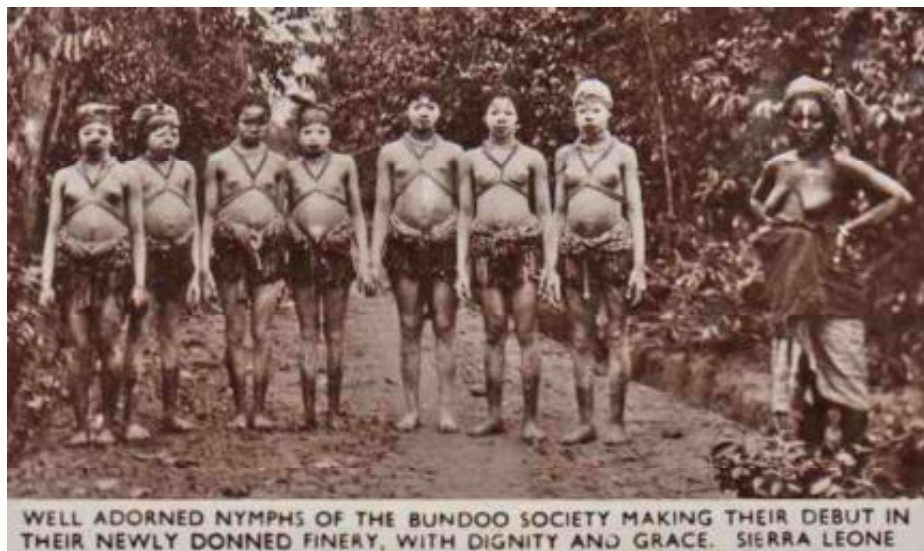
Niet alleen het voedingsproduct is belangrijk, ook de óorsprong, dus de grond waar het uit voortkomt. **Leem** is weliswaar geen offermateriaal, maar wel de bouwstof waar je huis, en ook een fetisj uit opgebouwd of mee bedekt kan zijn. De genoemde

leem 'Amma's in Dogonland hebben een kern van meestal steen, soms ook hout, waaromheen leem gemodelleerd is tot een bultvormige fetisj, waar op geofferd wordt met gierstepap e.d. (afb 3).

Met witte leem ('hojo') kleuren ook de Mende meisjes hun gelaat als een volledige mascara tijdens de initiatie (afb 5). Maar niet alleen deze meisjes, ook alle objecten die met hojo gemarkeerd zijn vallen onder de regels van het geheime Sande genootschap [6]. En in het juninummer van dit blad zal je in een artikel van Max Ammer een Otobo nijlpaardmasker zien, dat bedekt is met een leemachtige substantie. Leem kom je ook tegen als 'vuil' op allerlei objecten, waar het vaak niet toevallig op zal zitten. Ook op Ntomo maskers van de Malinke zit leem, maar dan vooral als materiaal om kauri en gekleurde zaden in te fixeren (afb 6). En op deze zelfde manier is ook dit beeld uit Nigeria (waarschijnlijk oost) d.m.v. leem versierd geweest met **kleurige zaden**

als collier, gordel en armband, zaden die jammer genoeg alle verdwenen zijn (afb 7). Die zaden staan op zich natuurlijk al voor 'vruchtbaarheid'. En leem is niet alleen vruchtbaar van zichzelf, ook mest is daar behulpzaam in. Dus kun je op zowel fetisjen als maskers soms ook mest (**urine en fecaliën**) terugvinden, al is het nog maar als geur. Een geur overigens, die je lopend door een Afrikaans dorp 'natuurlijk' op heel veel plekken tegenkomt, en waarvan wij als kind bij bezoeken aan het boerenland te horen kregen, dat dit nu 'gezonde lucht' was.

Blijft van de excretieproducten nog **speeksel** over als 'magisch sap'. In Afrika wordt door iedereen geregeld de keel geschraapt, waarna een kwak speeksel op de grond beland als reinigingsritueel voor het lichaam. Wat in het westen als vies wordt ervaren, en zelfs als beledigend indien die kwak voor jouw voeten terecht komt, dat speelt in Afrika niet op deze negatieve manier. In speeksel zit bijvoorbeeld de kracht van de Voodoo priester die, na op magisch materiaal gekauwd te hebben, dat gemengd met speeksel op een fetisj spuwt [7]. Ook Melchior verhaalt over de magische kracht van spuwen bij een bevalling van de Zaramu, waar de vroedvrouw het pasgeboren kind verwelkomde: "Het kind deed dui-

afb 5 - initiatie Mende meisjes

afb 6 - Ntomo masker met leem & zaden - h 55

afb 7 - lemen gordel & collier - de zaden missen - h 43

delijk pogingen om te schreeuwen en zager best uit. Maar de kungwi moest natuurlijk laten zien wat ze kon. Een helpster bood haar een kalebas met water aan. Ze nam er een mond vol van, zodat het water door haar tandeloze kaken naar buiten kwijlde, en spuwde toen met volle kracht proestend haar mond leeg over het inmiddels blèrende kind en .. de moeder. Wel tien of twaalf keer werd deze behandeling herhaald” [8]. Hij vertelt daarbij, wat een geluk het was, dat ook dít kind deze traditionele en rituele verwelcoming te beurt viel, en daarmee dan toch geaccepteerd was door de goegemeente. Want dat had maar weinig gescheeld : De vader van dit kind was onderwijzer van een missieschool en had de euvele moed gehad – tegen de stamgebruiken in -

om die passerende witte dokter er bij te halen, want hij had al 4 eerdere baby’s tijdens de geboorte verloren, doordat (of meer waarschijnlijk ‘omdat’) ze in stuitligging geboren waren – dit kind was óók in stuitligging geboren.

Voor alle duidelijkheid herhaal ik toch nog even, dat niet louter het aanbrenge van deze stoffen mystieke kracht geeft, maar dat het vooral het magische ritueel door medicijnman/sjamaan e.d. is, dat deze lading teweeg brengt. Naast deze ‘leven-‘ en lichaamsproducten om een fetisj of masker ‘kracht’ te geven, zijn er nog andere krachtstoffen in de vorm van **‘medicinale producten’, ‘kleurstoffen’, ‘versieringen’, ‘krachtsymbolen’** en het ‘krachtmateriaal bij uitstek’ : **ijzer.**

Om met dit laatste te beginnen : De bijzondere rol van de smid in de dorpssamenleving heb ik hiervoor al aangeroerd. Vuur en ijzer spelen al sinds de oudheid een heel belangrijke

**afbeelding verwijderd
ivm auteursrecht**

afb 8 - Binu ijzeren 'kruisje'

afb 9 - Gobbo ijzertje op Walu masker - h 54

afb 11 - Dan masker compleet, met belletjes - h 66

magische rol. Bij de Dogon worden de T- of kruisvormige Binu-ijzertjes heel veel gezien. Binu is de god van het ijzer & vuur, met legio aparte heiligdommen die ook 'Binu' genoemd worden ('on top' in afb 8), hier met leemreliëffiguren. Maar voor verzamelaars zijn de 'Gobbo'-ijzertjes interessanter, omdat je ze op beelden en maskers kunt vinden, zoals in afb 9 tussen de horens van dit Walu masker. Ze lijken op Binu ijzertjes, maar hebben slechts 1 'armpje'. Ook de ijzeren krammen in het Otobo-masker (juninummer) zullen een dergelijke functie vervullen. Het beroemdste zijn natuurlijk de Kongolese Kisi spijkerbeelden, waar vaak niet alleen spijkers in zijn geslagen maar ook mesjes en ander scherp ijzeren spul.

Hoewel in heel West Afrika, en dus ook bij de Dogon heel veel sieraden en rituele objecten zijn vervaar-

digd van **koper**, messing en brons, en daar dus veel over te vertellen moet zijn, weet ik daar zelf relatief weinig van af. Allerlei belletjes (afb 10), die bij rituele dansen tegen elkaar aan klingelen om boze geesten op afstand te houden, worden relatief weinig nagemaakt en zijn mede daardoor leuke en interessante verzamelobjecten. En zo kun je ze ook hangend aan een Dan masker (afb 11) tegenkomen.

afb 10 - allerlei bronzen gerinkel

De bekende Dogonring met 2 borsten (afb 10) mag alleen gedragen worden door mensen die in hun leven het Sigi feest, dat eens in de 60 jaar wordt gehouden, al eens meegeemaakt hebben.

Een totaal andere verwerkingswijze van koperlegeringen is in de vorm van blik, dat je als bekleding van maskers (zoals bv. bij de Bamanan afb 12) en beelden (afb 13) kunt tegenkomen. En bij dit Songye beeld ook als afdekking van een buikholte (als die er al is), wat ook weer op een magische functie zou duiden. Hopelijk weet een van onze lezers wel veel meer te vertellen over de magie van het metaal koper en zijn legeringen, en voelt deze zich nu geroepen om in de pen te klimmen.

Zoals je in december ook kon lezen, worden soms **medicinale stoffen** zoals kruiden gebruikt om een amulet 'op te laden' of te 'wek-

Afb 12 - koperbeslagen Bamanan uit Korè - h 25

afb 14 - Punu masker met kaolin - h 28

afb 13 - koperbeslagen Songye

ken'. Dat gebeurde bij de Putsch Guinadji [9] door het amulet er in te koken, maar meestal wordt de fetisj of het masker ermee ingesmeerd of besprenkeld. Over kruiden en andere medicinale stoffen is natuurlijk heel veel meer te vertellen [3] en dat zal in een toekomstig artikel ook zeker wel gebeuren. Maar omdat hiervan in de korst of patina van een object niet veel zichtbaars terug is te vinden, weid ik daar hier niet verder over uit.

Anders is dat natuurlijk bij **kleurstoffen**, waar vaak nog wél wat van te zien is. Kleurige pigmenten zijn niet alleen mooi, maar hebben vaak ook een symboolfunctie. Het meest bekend is kaolin, waarvan de witte kleur op veel plaatsen in Afrika 'dood' en rouw symboliseert, en dat je op allerlei maskers (afb 14) en beelden terugvindt (afb 15). Maar ook het heldere blauw op Ibeji's (zie blz 5 van dit nummer) spreekt tot de verbeelding. Natuurlijke pigmenten maken in toenemende mate plaats voor de heldere kleuren van fietsen-

lak, waar door veel verzamelaars nog met een scheel oog naar gekeken wordt, maar ook die maskers worden wel degelijk ritueel gebruikt.

'**Krachtsymbolen**' zijn tekens, die je in allerlei vorm op heiligdommen, maar ook op een fetisj of masker kunt aantreffen. Die betekenis ontleenen ze aan hun vorm, die op een lichaamsdeel of een stuk gereedschap

afb 15 - Yaka rood & wit

lijkt, of direct verwijst naar religie. En soms verwijst het naar nog heel wat anders, zoals dat mini-flesje water aan een van de Putchu Guinadji, dat symbool stond voor het water van de Logone rivier [9 blz 16].

Om met dat lichaamsdeel te beginnen: fallussen en vulva's zijn al millennia over de hele wereld dé symbolen voor vruchtbaarheid. Voorwerpen, die er op lijken, kregen daardoor gemakkelijk een symboolfunctie, met in het verlengde daarvan een geloof in hun potentie de vruchtbaarheid te bevorderen. Het bekendst hierin is de kauri-schelp, waarvan de gleuf aan een vulva doet denken. Je ziet ze als 'versiering' op veel beelden en maskers (afb 16). Een mannelijke pendant is bv de kruidnagel, die gebruikt als afrodisiacum dienst kan doen, maar die ik in West Afrika slechts eenmaal gezien heb als 'vruchtbaarheidsketting' om de hals van een vrouw, niet om een beeldje. Kruidnagel is ook nauwelijks een Afrikaans product en werd vooral op de Molukken verbouwd, maar door de VOC wel overal naar toe gebracht..

afb 17 - 'boze oog' collier

Een ander sterk gelijkend kracht-symbool is dat tegen "het boze oog", dat in grote delen van de wereld als bescherming tegen onheilsdreiging gedragen wordt, hetzij als stip op het voorhoofd (Hindu), of als amulet in de vorm van een kraal met iristekening (afb 17). Het wordt ook in

afb 16 -
sex-symbolen

Afrika veel gedragen, en ik heb wel gehoord, dat dit ook op beeldjes is bevestigd, maar zelf heb ik dat niet gezien.

Andere symboliek die je veel ziet op allerlei fetisjbeelden zijn afkomstig uit **Islam of Christendom**. De kleine leren pakketjes met daarin een Korantekst zijn in Afrika verreweg het meest verbreid. Ook in het decembernummer [9] zag je daar een voorbeeld van. Maar ook kruisjes als 'versiering/versterking' van beelden zijn volop in gebruik, niet in het minst in de Caraïbische Voodoo. En zelfs 'Het Heilig Hart' kwam ik tegen op een Ham Pilu beeld van de Fali in Kameroen (afb 18) tussen een dichte bos van kralen en andere 'versiering'.

Want om je zorgvuldig 'opgeladen' fetisjbeeld of masker nog wat extra's mee te geven, kan je het nog 'versieren', 'optuigen' met kostbaarheden. Enerzijds betoon je daarmee je dankbaarheid voor 'gedane diensten', en anderzijds versterkt dit ook

afb 18 - Ham Pilu beeld - b 26

de kracht van het beeld. In het juni-nummer [11] is aan de 'kostbaarheid' van kauri-schelpen al ruim aandacht gegeven. Naast kauri worden ook kralen (afb 18) veel gebruikt om een masker of beeld te verfraaien. Oude kralen, die samen met spiegeltjes e.d. destijds massaal Afrika zijn ingevoerd als ruilmiddel, vormen ook in het huidige Afrika nog een belangrijk onderdeel van het 'familie-kapitaal' en worden ook nog veel gedragen. Deze veelal antieke kralen – van oud-Egyptisch en Romeins tot Venetiaans en Boheems - colliers die generaties lang daar gekoesterd zijn, vormen nu bij ons weer een gewild verzamelobject.

Sieraden, en dus (kostbare) kralen worden niet alleen maar mooi gevonden, maar zijn net als dure sieraden bij ons, ook een toonbeeld van aanzien en macht. Hoe kostbaarder de sieraden zijn die je vrouw draagt, hoe machtiger jij wel zult zijn. En wil jij je fetish krachtig maken, dan helpt

afbeelding verwijderd ivm auteursrecht

afb 19 - Mariabeeld in 1 van haar mantels & nieuwe 'Haute Couture'

kostbare versiering daarin. Bekend zijn de hesjes van sommige Ibeji, die helemaal met kauri zijn bezet [10, blz 6]. En dan ontkom ik niet aan de vergelijking met de kostbare 'haute couture' outfit die onlangs in Parijs werd besteld voor het Mariabeeld in de Maastrichter basiliek (afb 19) [12], overigens in navolging van

Antwerpen [13]. Kostbaarheid en symboolfunctie lopen hier in elkaar over, zoals dat zo vaak het geval is. En er zijn natuurlijk nog legio symbolen in Afrika en elders, die wij bij lange na niet allemaal kennen.

'Doorzichtige' **moderne symboliek** van kostbare voorwerpen op een fetisj vind je bijvoorbeeld in de hangslotjes

op Fon beelden, die allerlei spreuken geheim ('achter slot en grendel') houden. Of zelfs in een mobiel telefoontje op een fetisj (afb 20), voor een 'betere verbinding met boven', enz.

Resten van iemand,

van een dier, van iets :

Een mens vertegenwoordigt levenskracht in zijn lijf. Door er voor te zorgen, dat je beschikt over een klein stukje van andermans lijf, krijg je zeggenschap over een heel klein stukje van die persoon. Dat geeft je daarmee ook de mogelijkheid om een beetje macht uit te oefenen over die persoon. Zulke kracht kan ook verkregen worden door stoffen te gebruiken, die aan een persoon hebben toebehoord.

Toen wij in Congo woonden kregen we van de paters de waarschuwing om vooral onze afgeknipte haren en nagels te begraven of te verbranden, omdat anders 'kwaadwillenden' er 'allerlei hocus pocus' mee zouden kunnen uitvoeren. Daarin geloofden ze zelf toch niet? vroegen we. Nee,

afbeelding verwijderd ivm auteursrecht

zeiden ze, maar tóch, het gebeurt wél. En inderdaad, als je daar woont, hoe voelt het om te weten dat jouw haren of nagelresten tussen het huisafval uit gevist bleken te zijn om er een fetisj mee ‘op te tuigen’, gericht tegen jou of je gezin? Dat jouw afval ergens in jouw buurt in een hutje door een ‘-medicijnman’ misbruikt zou worden? Nuchter gesproken geef je daar natuurlijk niet om, maar je hoeft maar een beetje minder nuchter te denken om je er toch wat ongemakkelijk bij te voelen.

Voodoo-achtige rituelen vinden nog steeds in heel Afrika (en diaspora) plaats, en ook op veel andere plekken in de wereld. Met lijfelijke resten als haren of nagels, maar ook met een kledingstuk van iemand wordt geprobeerd om invloed op die persoon uitoefenen d.m.v. een fetisj. Want fetisjen zijn er niet alleen ter bescherming van familie of dorp, met hulp van een fetisj kun je ook afrekenen met iemand, die het op jou gemunt heeft. Daarbij heb je natuurlijk wel de professionele hulp van een medicijnman nodig. Haren vertegenwoordigen dus ‘iemand’. Haren zijn dan ook op allerlei beelden en maskers aangebracht. Bekende maskers met haar zijn bijvoorbeeld die van de Makonde.

Niet alleen menselijke, maar ook **dierlijke resten** kunnen aanzien en kracht geven aan mensen én aan een beeld of masker. Veren, liefst kleurig en zeldzaam. En tanden of (stukjes) bont, liefst van een gevreesd dier, dat dus overwonnen is: panter, luipaard, leeuw of krokodil. Of resten van een magisch dier, zoals slang, stekelvarken, aap. En dus vind je dit op Afrikaanse markten (afb 21), een mengeling van beschermde diersoorten in gemummificeerde staat, gerangschikt naast andere medicinale grigri, en naast een buurman, die allerhande westerse medicinale capsules verkoopt. Dit alles is gewild omdat het nog de oerkracht van dit dier her-

bergt. En dus kan het als medicijn dienen en als amulet gedragen worden door mensen ... en door fetisjen. Een fetisj, die bedoeld is om op een andere persoon gericht te zijn hoeft overigens niet eens lichaamsresten van die persoon te bevatten. Een (stukje van een gedragen) **kledingstuk** van die persoon is een goede tweede keus. Dat maakte zo’n beeld er voor veel verzamelaars destijds niet aantrekkelijker op. Michel Thieme [14] legde het volgende uit bij een oud Songye beeld met een ‘rokje’ van (o. a) textielvarden, dat op 15 nov.’13 geveild werd bij Sotheby’s in New York (afb 22): “Wat opvalt aan deze collectie ... is dat zijn fetisjbeelden vaak nog in authentieke staat verkeren. Dat is uitzonderlijk, want vroeger haalden de meeste verzamelaars de magische parafernalia eraf, zodat de sculptuur beter zichtbaar werden. Onaangetaste stukken zitten vrijwel alleen in de oudste museale collecties.” Dit beeld is inderdaad ruim voorzien van krachtmateriaal en draagt nog antilopenhoorns, een belletje en een glaskralensnoer, terwijl het gelaat ‘bekleed’ is met koperblik.

Maar toch, even terzijde: De foto van het betreffende beeld bekijkend, vraag ik me af, hoeveel van onze leden voor dit beeld meer dan €1000 over zouden hebben gehad, indien de veiling niet beschikt had over enige provenance en de leeftijd. Dit beeld bracht 2 miljoen dollar op.

De meeste moderne verzamelaars van tribale kunst koesteren de magische kracht, die zich in de vorm van patina en soms dus nog parafernalia gehecht heeft aan ons beeld en masker. Dat mag er nooit afgepoetst worden (al doet een onverlaten partner of huishoudelijk hulp dat soms tóch ‘omdat het er zo vies uitzag’). Wij geloven natuurlijk niet in die magie, want wij zijn niet bijgelovig, toch? Maar wij zijn wél bereid juist dáár veel voor te betalen. Zijn we dan

toch een beetje ‘animistisch’?

Opmerkelijk in dit opzicht vind ik, dat in tegenstelling tot onze vaderlandse markt, Franse veilingen en galeries hun objecten veelal prachtig gepoetst aanbieden, met een ‘kostbaar’ patin dat het van oorsprong nooit gehad heeft, de authentieke status bijna negerend. Want in een hut of op een altaar is het nu eenmaal alles behalve schoon, vaak zelfs uitgesproken stoffig, en in onze ogen zelfs ‘smerig’.

Tot zover dan de ‘buitenkant’. Maar sommige beelden verbergen ook nog een binnenkant. En omdat je van die binnenkant niets ziet, is dát dan weer een onderwerp om in het volgende nummer op verder te gaan.

Marchinus Hofkamp

afbeelding verwijderd ivm auteursrecht

afb 22 - Songye Sotheby

Literatuurlijst bij "Krachtstoffen" :

- [1] - Essed, N.- Mystiek, Inleiding - TK&C'13, 4, bl 11
- [2] - Schütz, Petra - Lobi Falsifikate - Kunst & Kontext 05, 2013, blz 40
- [3] - Iwu M.M.- Handbook of Afr.Medicinal Plants -'93
- [4] - Schuyf, Judith - Heidens Nederland - 1995
- [5] - Guindo, I.- Het dgl. leven van de Dogon - 2005
- [6] -http://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.nl
- [7] - Christoph, Henning- Voodoo, die Kraft des Heilens Cinema 2010
- [8] - Melchior, A.- Schoonheid & Bijgeloof in O-Afrika
- [9] - Christoph, H.- Geheim van de Putsch Guinadji - TK&C'13, 4, blz 13-18
- [10] - Voorhuis, U.- Ibeji - TK&C'14, 2, blz 5, afb 2
- [11] - Mateusen, G.- Kauri schelp - TK&C'13, 2, blz 9
- [12] - van Rossum, Milou - Maria krijgt een nieuwe mantel - NRC, dec'13
- [13] - Moussiaux, John - haute couture voor Maria in Antwerpen - www.indymedia.be – dec 2008
- [14] - Thieme, Michel - NRC van 13 nov. 2013

Lijst van afbeeldingen (afb) pC=particulier collectie

- 1- Gwandusu beeld, Bamanan – pC
- 2- Jajimou beelden, Dogon - pC
- 3- offermes, Madagascar – coll. Afrika Museum
- 4- Amma altaar, Dogon - foto MH
- 5- Mende meisjes in initiatie – oude Ansichtkaart
- 6- Ntomo masker, Malinke - pC
- 7- beeld Oost Nigeria - pC
- 8- Binu heiligdom - foto MH
- 9- Walu masker, Dogon, met 'Gobbo ijzertje' - pC
- 10- allerlei rinkelbelletjes, Dogon - pC
- 11- masker Dan, nog met bekleding, en 3 belletjes - pC
- 12- Bamanan Korè masker (oostelijke Segou regio) - pC
- 13- Detail Ndengese beeld - pC
- 14- masker Punu met kaolin - pC
- 15- beeld Yaka, gelaat half wit, half rood - pC
- 16- kauri schelp en kruidnagel
- 17- "het boze oog" van kraal tot collier - Indonesië - pC
- 18- 'Het Heilig Hart' op een Ham Pilu beeld - pC
- 19- 'haute couture' Claire M. Buffet - foto Chris Keulen
- 20- hangslotjes en mobiel telefoontje op Fon beeld – coll. Soul of Africa Museum - foto H. Christoph
- 21- Afrikaanse markt - foto Gert Chesi

afb. 22- Songye beeld - Sotheby's, New York - afb 22

..... Reacties op : Hermafroditisme in de Afrikaanse Kunst

Het hermafroditismeartikel riep toch weer nieuwe reacties op. Eerst mailde Wim Kamphuis ons : "In jaargang 1 - nummer 4 -december 2013 van -TK&C, pagina 26. zijn volgens mij de afbeeldingen 1 en 2 niet van hetzelfde beeld; zie puntje neus, vorm en lengte van voeten, kaaklijn en nog een paar kleine verschillen. Natuurlijk kan ik mij vergissen". Hij lijkt daarmee een punt te hebben, maar we zijn er nog niet uit. Wordt vervolgd.

Een andere reactie kregen we van Gerard vd Heuvel, die ik ontmoette toen hij een groep in het Afrikamuseum rondleidde. Hij schrijft : "Mij trof de afbeelding op pag. 22 van het Sukuma-beeld. Op de vraag „maar wat hangt daar dan onderaan?“, veronderstelt u dat het een scrotum met kleine penis betreft. Voor mij is het de afbeelding van het vrouwelijk geslachtsdeel, zoals we dat vaker op deze wijze zien vormgegeven in de Afrikaanse kunst. Ik wijs u bijvoorbeeld op bijgevoegde afbeelding van twee Makonde-maskers, voorstellende een mannelijk en een vrouwelijk geslachtsorgaan. In de termen van Karl-Ferdinand Schädler: ein „Sexualmasken-Paar." Aldus Gerard vd Heuvel, die ook nog enkele voorbeelden uit West Afrika toonde. Toch is het vooral het vrouwelijke Makonde masker, dat voor mij de mogelijkheid

opende om bij de onderstaande afbeelding nu ook te kunnen denken aan een puur vrouwelijk beeld. Marchinus Hofkamp

Sukuma - toch vrouw?

Sukuma vr. masker - K.F.Schädler